

شناخت و ارزیابی کاربردی هنرهای اسلامی ایران (۳) (رشته هنر)

علی اصغر مقتدائی

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشأن خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

ابوالفضل فراهانی

رئیس دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	یازده
بخش اول: چوب و هنرهای وابسته به آن	۱
فصل اول: چوب و پیشینه تاریخی آن در ایران	۳
هدف کلی	۳
اهداف یادگیری.....	۳
۱-۱ تعریف چوب.....	۳
۱-۱-۱ کاربرد چوب در ایران (قبل از اسلام)	۴
۱-۱-۲ آثار چوبی دوره اولیه اسلامی (اوایل اسلام تا آغاز قرن پنجم هجری)	۵
۱-۱-۳ آثار چوبی دوره میانه اسلام (سلجوقیان، ایلخانیان و تیموریان)	۷
۱-۱-۴ صنایع چوبی دوره صفویه	۱۸
۱-۱-۵ صنایع چوبی دوره های زند و قاجار.....	۱۹
۲-۱ مواد تشکیل دهنده چوب	۲۰
۳-۱ ویژگی های چوب	۲۰
۴-۱ انواع چوب و کاربرد آنها	۲۱
خودآزمایی.....	۲۷
فصل دوم: هنرهای به کار رفته بر روی چوب	۲۹
هدف کلی.....	۲۹
اهداف رفتاری.....	۲۹
۱-۲ منبت کاری	۳۰
۱-۲-۱ مواد و مصالح منبت کاری	۳۱
۱-۲-۲ ابزار و وسایل منبت کاری	۳۱
۳-۱-۲ روش تولید منبت	۳۷
۴-۱-۲ انواع منبت کاری چوب	۳۸

۳۸	۵-۱-۲ طرح‌های مثبت
۴۱	۶-۱-۲ قالب چاپ قلمکار
۴۳	۲-۲ معرق‌کاری چوب
۴۳	۱-۲-۲ مواد و مصالح معرق چوب
۴۳	۲-۲-۲ ابزار کار معرق چوب
۴۴	۳-۲-۲ روش تولید معرق چوب
۵۲	۳-۲ معرق مثبت
۵۵	۴-۲ خاتم‌سازی
۵۶	۱-۴-۲ پیشینه تاریخی خاتم‌سازی
۵۹	۲-۴-۲ مواد و مصالح خاتم‌سازی
۶۰	۳-۴-۲ ابزار و وسایل خاتم‌سازی
۶۳	۴-۴-۲ روش تولید و ساخت خاتم
۶۴	۵-۴-۲ شکل‌های هندسی و قطعه‌های رنگی در خاتم‌سازی
۶۵	۶-۴-۲ انواع خاتم
۶۵	۷-۴-۲ اصطلاحات و واژه‌های خاتم‌سازی
۷۱	۸-۴-۲ طرز ساخت قلمه خاتم
۷۸	۵-۲ گره‌چینی
۸۰	۱-۵-۲ مواد و مصالح گره‌چینی
۸۰	۲-۵-۲ ابزار و وسایل گره‌چینی
۸۰	۳-۵-۲ روش تولید گره‌چینی
۸۳	۶-۲ خراطی
۸۴	۱-۶-۲ مواد و مصالح خراطی
۸۴	۲-۶-۲ ابزار و وسایل خراطی
۸۴	۳-۶-۲ روش تولید آثار خراطی
۸۶	۷-۲ حصیربافی
۸۷	۱-۷-۲ مواد به‌کار رفته در حصیربافی
۸۷	۲-۷-۲ ابزار کار حصیربافی
۸۷	۳-۷-۲ روش بافت حصیر
۹۳	۸-۲ کپوبافی
۹۳	۱-۸-۲ مواد اولیه کپوبافی
۹۳	۲-۸-۲ روش بافت کپو
۹۴	۹-۲ بامبوفافی
۹۴	۱-۹-۲ مواد اولیه بامبوفافی
۹۴	۲-۹-۲ ابزار بامبو بافی
۹۵	۳-۹-۲ مراحل تولید بامبو
۹۷	۱۰-۲ چیغ بافی
۹۷	۱-۱۰-۲ مواد چیغ بافی
۹۷	۲-۱۰-۲ شیوه تولید چیغ
۹۹	۱۱-۲ مروار بافی

۹۹	۱-۱۱-۲ مواد مورد نیاز مروار بافی
۹۹	۲-۱۱-۲ ابزار مورد نیاز مروار بافی
۹۹	۳-۱۱-۲ شیوه تولید مروار
۱۰۱	۱۲-۲ نازک کاری چوب
۱۰۱	۱-۱۲-۲ مواد اولیه نازک کاری چوب
۱۰۱	۲-۱۲-۲ ابزار کار نازک کاری چوب
۱۰۱	۳-۱۲-۲ روش کار نازک کاری چوب
۱۰۳	۱۳-۲ مشبک کاری چوب
۱۰۴	۱-۱۳-۲ ابزار مورد نیاز مشبک کاری
۱۰۴	۲-۱۳-۲ انواع مشبک
۱۰۵	۳-۱۳-۲ مراحل انجام مشبک کاری
۱۰۵	۴-۱۳-۲ روش تولید مشبک کاری
۱۰۸	۵-۱۳-۲ انواع دیگر مشبک کاری
۱۰۹	۱۴-۲ سوخت روی چوب
۱۱۱	۱۵-۲ سازهای سنتی
۱۱۱	۱-۱۵-۲ تاریخچه پیدایش ساز
۱۱۳	۲-۱۵-۲ انواع سازها
۱۱۴	۳-۱۵-۲ مواد و مصالح در ساخت سازسازی
۱۱۴	۴-۱۵-۲ وسایل و ابزار سازسازی
۱۱۵	۵-۱۵-۲ روش ساخت ساز
۱۱۹	خودآزمایی

بخش دوم فلز و هنرهای وابسته به آن ۱۲۱

۱۲۳	فصل سوم: تاریخچه فلز و فلزکاری در ایران
۱۲۳	هدف کلی
۱۲۳	اهداف یادگیری
۱۲۳	۱-۳ تاریخچه فلز و فلزکاری
۱۲۴	۱-۱-۳ فلزکاری از آغاز تا هزاره اول قبل از میلاد
۱۲۷	۲-۱-۳ فلزکاری در هزاره اول قبل از میلاد
۱۲۷	۳-۱-۳ مناطق مکشوفه آثار فلزکاری در ایران
۱۳۷	۴-۱-۳ هنر فلزکاری دوره مادها
۱۳۹	۵-۱-۳ هنر فلزکاری دوره هخامنشیان
۱۴۵	۶-۱-۳ هنر فلزکاری دوره سلوکیان
۱۴۵	۷-۱-۳ هنر فلزکاری دوره اشکانیان
۱۴۷	۸-۱-۳ هنر فلزکاری دوره ساسانیان
۱۵۲	۲-۳ هنر فلزکاری ایران پس از ظهور اسلام
۱۵۲	۱-۲-۳ هنر فلزکاری دوره نخستین اسلامی (۳۰-۴۲۹ هـ ق)
۱۵۲	۲-۲-۳ هنر فلزکاری دوره سامانیان، دیلمیان و آل بویه

۱۵۳.....	۳-۲-۳ هنر فلزکاری دوره سلجوقیان (۴۲۹-۵۷۱ هـ ق)
۱۵۶.....	۴-۲-۳ هنر فلزکاری دوره ایلخانیان و تیموریان
۱۵۹.....	۵-۲-۳ هنر فلزکاری دوره صفوی
۱۶۲.....	۶-۲-۳ هنر فلزکاری دوره افشاریه و زندیه
۱۶۴.....	۷-۲-۳ هنر فلزکاری دوره قاجار
۱۶۷.....	۸-۲-۳ هنر فلزکاری دوره معاصر
۱۷۰.....	خودآزمایی

۱۷۲.....	فصل چهارم: شناخت فلزات
۱۷۲.....	هدف کلی
۱۷۲.....	اهداف یادگیری
۱۷۲.....	۱-۴ تعریف فلز
۱۷۳.....	۲-۴ ویژگی و خواص فلزات
۱۷۶.....	۳-۴ آلیاژ فلزات
۱۷۶.....	۱-۳-۴ آلیاژهای آهن
۱۷۷.....	۲-۳-۴ آلیاژهای مس
۱۷۸.....	۳-۳-۴ انواع دیگر آلیاژها
۱۸۰.....	۴-۳-۴ هنر فلزکاری
۱۸۱.....	۴-۴ قلم‌زنی
۱۸۱.....	۱-۴-۴ ابزار اصلی قلم‌زنی
۱۸۹.....	۲-۴-۴ ابزارهای جانبی قلم‌زنی
۱۹۰.....	۳-۴-۴ ابزارهای آماده سازی بوم
۱۹۰.....	۴-۴-۴ ابزارهای پیاده کردن طرح
۱۹۱.....	۵-۴-۴ ابزارهای قیربرداری
۱۹۲.....	۶-۴-۴ ابزار پرداخت
۱۹۲.....	۷-۴-۴ مواد مصرفی در قلم‌زنی
۱۹۳.....	۸-۴-۴ روش‌های قیر ریزی
۱۹۴.....	۹-۴-۴ روش کار قلم‌زنی
۱۹۶.....	۱۰-۴-۴ شیوه‌های قلم‌زنی
۱۹۶.....	۱۱-۴-۴ روش صحیح به‌دست گرفتن قلم و چکش
۱۹۶.....	۱۲-۴-۴ به‌کارگیری هماهنگ قلم و چکش
۱۹۷.....	۱۳-۴-۴ مراحل تکمیل کار
۱۹۹.....	۱۴-۴-۴ روش تکمیلی سیاه‌کاری یا دوده‌گذاری
۲۰۱.....	۵-۴ مشبک‌کاری فلزات
۲۰۵.....	۶-۴ دواتگری
۲۰۹.....	۷-۴ ریخته‌گری
۲۱۱.....	۸-۴ مسگری
۲۱۱.....	۱-۸-۴ ابزار کار مسگری
۲۱۱.....	۲-۸-۴ روش ساخت ظروف مسی

۲۱۲.....	۳-۸-۴ سفیدگری.....
۲۱۴.....	۹-۴ فولادسازی.....
۲۱۵.....	۱۰-۴ طلا کوبی یا کوفته‌گری.....
۲۱۹.....	۱۱-۴ ساخت اسطرلاب.....
۲۲۱.....	۱۲-۴ قفل سازی.....
۲۲۴.....	۱۳-۴ ساخت کوبه (درکوب).....
۲۲۶.....	۱۴-۴ ساخت گل میخ.....
۲۲۸.....	۱۵-۴ چاقوسازی.....
۲۲۸.....	۱-۱۵-۴ ساخت قلم‌تراش.....
۲۲۸.....	۲-۱۵-۴ ابزار و لوازم چاقو سازی.....
۲۲۹.....	۳-۱۵-۴ روش ساخت چاقو و قلم‌تراش.....
۲۳۰.....	۱۶-۴ قیچی‌سازی.....
۲۳۱.....	۱۷-۴ سایر اشیاء فلزکاری.....
۲۳۳.....	۱۸-۴ ساخت اشیاء با ورشو.....
۲۳۴.....	۱۹-۴ زرگری و جواهر سازی.....
۲۳۵.....	۱-۱۹-۴ خواص فلزات گرانبها.....
۲۳۵.....	۲-۱۹-۴ طلا و جواهرسازی.....
۲۳۶.....	۳-۱۹-۴ ترازوی وزن کردن طلا.....
۲۳۹.....	۲۰-۴ مليله‌کاری با فلزات.....
۲۴۰.....	۱-۲۰-۴ مصالح به‌کار رفته در مليله‌کاری.....
۲۴۰.....	۲-۲۰-۴ لوازم و ابزار مليله‌کاری.....
۲۴۰.....	۳-۲۰-۴ روش کار مليله‌کاری.....
۲۴۱.....	۴-۲۰-۴ روش ساخت مفتول مليله.....
۲۴۳.....	۲۱-۴ میناکاری روی فلز.....
۲۴۳.....	۱-۲۱-۴ انواع میناکاری.....
۲۴۴.....	۲-۲۱-۴ ابزار و وسایل میناکاری.....
۲۴۴.....	۳-۲۱-۴ نقوش میناکاری.....
۲۴۴.....	۴-۲۱-۴ روش کار میناکاری.....
۲۴۴.....	۵-۲۱-۴ مواد و رنگ در میناکاری.....
۲۴۵.....	۶-۲۱-۴ لعاب مینایی.....
۲۵۲.....	خودآزمایی.....
۲۵۵.....	منابع.....

پیشگفتار

انسان از دیر باز با هنرهای گوناگون آشنایی داشته و با کشیدن نقاشی و طراحی بر روی سفال، فلز، چوب و سایر اشیاء، وسایل زندگی خود را تزئین می‌کرده و آثار هنری ارزشمندی را پدید می‌آورده است. کتیبه‌ها، نقش برجسته‌ها، نقش و نگارهای به‌کار رفته بر روی اشیاء مختلف چون سفال، سنگ، کاشی، فلز، چوب، کاغذ، قالی، پارچه و سایر هنرهای دستی و سنتی، معرف فرهنگ غنی ایران اسلامی است. هنر ایران همان هنر غنی و پر بار دیرینه است که تاکنون برجای مانده و همچنان به رونق و اعتبار خود حیات دوباره می‌دهد.

هنرمند با به تصویر کشاندن شگفتی‌های خلقت و خلق آثار هنری از جنس فرهنگ و باورهای دینی‌اش، نه تنها به رضایت درونی می‌رسد، بلکه فرهنگ و باورهای دینی خود را به‌خصوص در بین جوانان اشاعه داده و با زبان هنر، بسیاری از حرف‌ها را بیان می‌کند. هنگامی که هنر رنگ سازندگی و تعهد به‌خود گیرد، نوری برای هدایت روشن فکرانه بشر می‌شود و خداجویی و عدالت را سرمشق زندگی انسان‌ها قرار می‌دهد.

هنرمندان سرزمین کهن ایران، از چوب و فلز، زیباترین ظروف و اشیاء را می‌ساختند و با به‌کار بردن خط و نقش بر روی آن‌ها احساس درونی خود را بیان می‌کردند. کتاب حاضر قسمت سوم هنرهای اسلامی ایران متشکل از چوب و فلز و صنایع و هنرهای وابسته به آن‌ها است که همراه با تاریخچه پیدایش، ابزار و مصالح و روش ساخت هنرهای به‌کار رفته بر روی فلز و چوب می‌باشد که تقدیم به دانشجویان

و علاقه‌مندان می‌گردد. در این کتاب آثار ارزشمندی از فلزکاری و هنرهای چوبی به چاپ رسیده، که هر یک اثری ماندگار و جاوید در پهن‌دشت ایران اسلامی است و همه آن‌ها با دستان پرتوان و خلاق استادکاران و هنرمندان ادوار مختلف تاریخی از قبل از اسلام تا دوران معاصر خلق گردیده‌اند که برخی از آن‌ها در موزه‌های بزرگ جهان نگهداری می‌شوند.

در خاتمه از همکاری صمیمانه کلیه همکاران به‌ویژه آقای دکتر محمدعلی ابراهیمی (مدیریت محترم تدوین)، آقای محمدرضا ثمری (معاون محترم تدوین)، سرکار خانم مینا حاجی انزهایی (کارشناس محترم تدوین) آقای اصغر پناه‌زاده خانمیری (ویراستار علمی)، به دلیل زحمات بی‌دریغ‌شان در راستای چاپ کتاب، کمال سپاسگزاری و امتنان را دارم.

علی اصغر مقتدائی

بخش اول

چوب و هنرهای وابسته به آن

فصل اول

چوب و پیشینه تاریخی آن در ایران

هدف کلی

آشنایی با چوب و پیشینه تاریخی آن

اهداف یادگیری

در پایان این فصل از دانشجو انتظار می‌رود:

۱. پیشینه چوب در ایران در قبل از اسلام را شرح دهد.
۲. کاربرد چوب در دوره ساسانیان را بیان کند.
۳. موارد استفاده چوب را در دوره اسلامی را نام ببرد.
۴. آثار چوبی دوره‌های مختلف اسلامی را بشناسد.
۵. با صنایع چوبی دوره صفوی آشنا شود.

۱-۱ تعریف چوب

چوب ماده‌ای جامد، سلولزی با داشتن بافت اسفنجی و ساختمانی سازمان‌یافته است. مجموعه الیف‌های ثانویه چوب شده در گیاهان آوندی از ریشه، تنه و شاخه‌ها تشکیل شده‌است. با توجه به تعریف فوق می‌توان دریافت که چوب، ماده اولیه‌ای است شکل‌پذیر که امروزه در صنعت جایگاه ویژه‌ای دارد. چوب، ماده‌ای است آسیب‌پذیر که شرایط مختلف جوی، محیطی و گذشت زمان بر روی آن تأثیر مستقیم و غیرمستقیم داشته، آن را فرسوده و به تدریج نابود می‌کند.

۱-۱-۱ کاربرد چوب در ایران (قبل از اسلام)

تاریخ و زمان مشخصی در مورد استفاده انسان از چوب در دست نیست. اما از آنجا که این ماده به فراوانی در اختیار انسان بوده، با آن وسایل گوناگونی می‌ساختند و برای رفع نیازهای خود از آن استفاده می‌کردند. گیرشمن باستان‌شناس و هنرشناس فرانسوی می‌نویسد:

«مردم بومی ایران که قرن‌ها قبل از مهاجرت آریایی‌ها (۴۲۰۰ ق م) در ایران می‌زیسته‌اند، برای ساخت خانه‌های مسکونی خود از چوب استفاده می‌کردند. نقش یک لوحه متعلق به ۳۰۰۰ سال قبل از میلاد که در شوش به دست آمده، نشان می‌دهد که استفاده از چوب برای ساخت وسایلی مانند نردبان در این دوره رایج بوده است. به نظر زمین‌شناسان هنگامی که اروپا دوران یخبندان را می‌گذراند، فلات ایران دوره باران را سپری می‌کرد و پس از آن به تدریج دریاچه‌ها خشک شد و جنگل‌های وسیعی به وجود آمد. یعنی در جایی که امروزه به ندرت درخت دیده می‌شود، در زمان هخامنشیان درخت‌های زیادی وجود داشته است.»

داریوش در فرمان بنیاد شهر شوش می‌گوید: «...تخته و چوب یاکا از گاندرا و کرمانیا و سارد و باختر آورده شد... چوب فوفل از مصر آورده شد...»

واژه «یاکا» در زبان فارسی همان «درخت جک» است که چوبی قهوه‌ای رنگ و سخت دارد. از کتیبه نقش برجسته قصر آپادانا در دوره هخامنشی آشکار می‌شود که چوب را برای استفاده کاربردی و تزئینی در دوران مادها نیز به کار می‌گرفتند. در قسمتی از این نقش برجسته یک درباری ماد در حال حمل یک صندلی چوبی مشاهده می‌شود که مربوط به سده پنجم پیش از میلاد است. آنچنان‌که از نقش برجسته تخت جمشید دیده می‌شود، تخت داریوش از چوب خراطی شده درست شده است (تصویر شماره ۱).

بنا به روایت تاریخی، هروودوت مورخ یونانی گفته است که هخامنشیان برای درخت‌کاری ارزش خاصی قائل بوده‌اند. در این دوره ارابه‌های و کشتی‌های جنگی از چوب ساخته می‌شده است.

۱. داریوش نشسته بر تخت چوبی خراطی شده، در دست راست عصای شاهی و در دست چپ گل نیلوفر دارد، از کتیبه‌های نقش برجسته تخت جمشید

در دوره اشکانی از چوب در زندگی روزمره استفاده می‌شده است. آثار چوبی دوره اشکانی تا حدودی به آثار چوبی دوره هخامنشی شباهت دارد.

در زمان ساسانیان نیز استفاده از چوب در ساختمان‌ها رواج بسیار داشته است. به ویژه استفاده از کلاف‌های چوبی در میان دیوارها به منظور استحکام بخشیدن رایج بوده است. همچنین از چوب برای قالب‌سازی سقف و گنبد بناها بهره گرفته شده که در زمان خود تحولی در معماری بوده است.

در دوره اسلامی در حاشیه دریای مازندران هنرمندانی بوده‌اند که از چوب برای هنرنمایی خود استفاده کرده و آن را در ساخت انواع در، پنجره، صندوق، ضریح و ستون، در امامزاده‌ها به کار گرفته‌اند. این هنرمندان در کار خود انواع هنر از خطاطی، کنده‌کاری، مشبک‌کاری، گره‌چینی و... را جلوه‌گر ساخته‌اند (آشوری، ۱۳۷۹: ۴۶ - ۴۵).

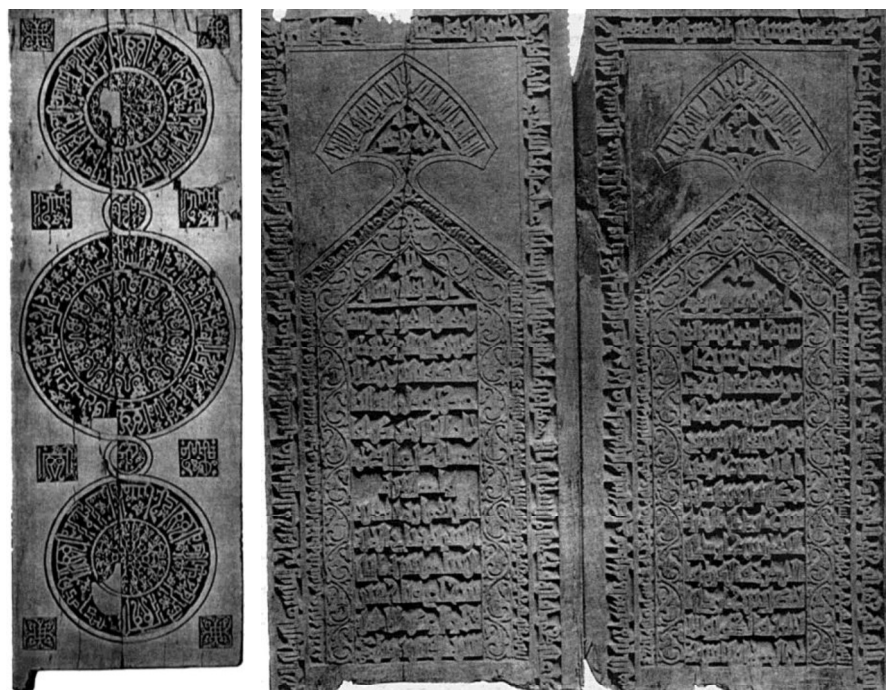
۱-۱-۲ آثار چوبی دوره اولیه اسلامی (اوایل اسلام تا آغاز قرن پنجم هجری)

اسلوب صنعتی ساسانیان با ظهور اسلام در خدمت ساخت و پرداخت در و پنجره، منبرها و سایر اشیاء چوبی بناهای مذهبی و مساجد مسلمانان قرار گرفت و هنرمندان ایرانی شاهکارهایی بی‌نظیر از خود به یادگار گذاشتند که زینت بخش موزه‌ها است. برخی از آثار چوبی اوایل دوره اسلامی عبارت‌اند از:

- یک لنگه در چوبی منبت‌کاری شده مربوط به نیمه اول قرن سوم هجری قمری، متعلق به مسجد جامع عتیق شیراز در دورهٔ عمروبن لیث صفاری است. این در چوب تبریزی ساخته شده است (امانی و دیگران، ۱۳۷۵: ۹۹).
- دو لوحهٔ چوبی به دستور تاج‌المیلا ابی‌شجاع در سال ۳۶۳ هـ ق (۹۷۴ م) ساخته شده که دارای کنده‌کاری‌های زیبایی به خط کوفی و نقوش اسلیمی ساده است.
- چهار لنگه در متصل به هم مربوط به مقبرهٔ سلطان محمود غزنوی که هم اکنون در موزهٔ اگرای هند نگهداری می‌شود که در تصویر ۲ قسمتی از آن نشان داده شده است. این در، در قرن پنجم هجری قمری (حدود ۱۰۳۰ م) ساخته شده و دارای چندین قاب تنکه و منبت‌کاری ساده و کم عمق با نقش انتزاعی است (آشوری، ۱۳۷۹: ۴۶).
- دو لنگه در کنده‌کاری شده با نقش محرابی و نقوش گیاهی و سنتی مربوط به قرن چهارم هجری قمری در مجموعهٔ رابینو وجود دارد. در وسط و حاشیه‌های در، کنیبه‌هایی به خط کوفی نوشته و کنده‌کاری شده است (تصویر ۳).
- یک لنگه در منبت‌کاری شده مربوط به حدود قرن پنجم هجری قمری نشان داده شده است که اکنون در گالری فریر^۱ نگهداری می‌شود. بر روی این در کنده‌کاری‌هایی به خط کوفی با نقوش اسلیمی انجام شده است (تصویر ۴) (ابن عباسی و مقتدائی، ۱۳۹۰: ۱۹۵).

۲. قسمتی از در مقبرهٔ سلطان محمود غزنوی، قاب تنکه و کنده‌کاری ساده، قرن ۵ هـ ق (حدود ۱۰۳۰ م)، موزهٔ اگرای هند (آشنایی با صنایع دستی ایران، ۱)

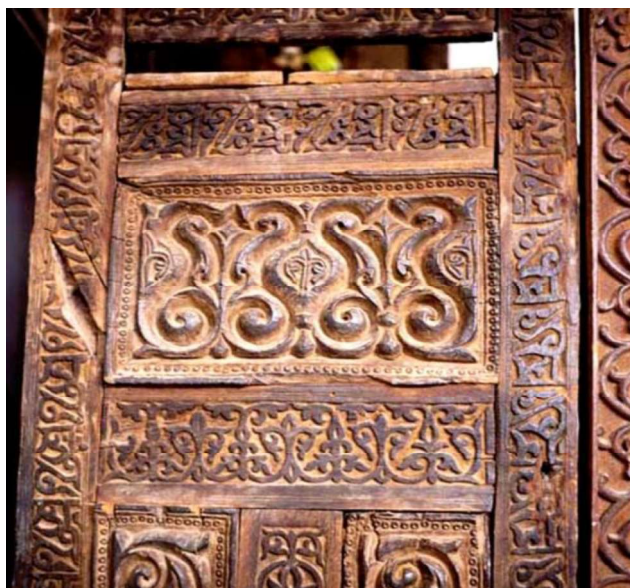
۳. راست: دو لنگه در کنده کاری شده با کتیبه هایی به خط کوفی و نقوش گیاهی و نقوش
محرابی، قرن ۴ هـ ق، مجموعه رابینو (هنرهای دستی و سیر تحول آن در ایران)
۴. چپ: یک لنگه در منبت کاری شده با کنده کاری هایی به خط کوفی و نقوش
اسلیمی، حدود قرن ۵ هـ ق، گالری فریر (هنرهای دستی و سیر تحول آن در ایران)

۱-۳ آثار چوبی دوره میانه اسلام (سلجوقیان، ایلخانیان و تیموریان)

- در دوره سلجوقیان، تزئینات گل و بوته به صورت برجسته و فرو رفته نزدیک به منبت
امروزی رواج داشته است. آثار چوبی به جای مانده از دوره سلجوقی عبارت اند از:
- منبری منبت کاری شده با تاریخ ۴۶۶ هـ ق واقع در مسجد جامع ایبانه از توابع نطنز.
 - محراب چوبی منبت کاری شده با تاریخ ۴۷۷ هـ ق واقع در مسجد جامع ایبانه.
 - در چوبی منبت کاری شده واقع در مسجد جامع ایبانه (تصویر ۵).
 - قطعه چوبی به تاریخ ۵۴۶ هـ ق که در موزه متروپولیتن نیویورک نگهداری می شود.
- بر روی این چوب کتیبه ای که طاقی شکل بوده و به طاق های کار هنرمندان ایرانی
شبیه است، به خط کوفی نوشته شده: «امیر علاءالدوله گرشاسب». علاءالدوله از
طرف سلاجقه، حکومت شهر یزد را داشته است.

۸ شناخت و ارزیابی کاربردی هنرهای اسلامی ایران (۳)

- دو قطعه از یک منبر مربوط به قرن ششم هجری قمری که اکنون در موزه متروپولیتن نیویورک است.
- از دیگر آثار نفیس چوبی دوره سلجوقی، می‌توان به منبر علاءالدین در «قونیه» اشاره کرد (آشوری، ۱۳۷۹: ۴۶-۴۷).
- آثار چوبی به جای مانده از دوره ایلخانیان:
- منبر چوبی مسجد جامع نائین مربوط به قرن هفتم هجری قمری که دارای قاب‌بندی و گره‌چینی است و بر روی آن منبت‌کاری بر اساس نقوش اسلیمی و هندسی، و کتیبه‌هایی به خط ثلث صورت گرفته است (تصویر ۶).
- منبر چوبی مسجد سوریان در بوانات فارس که در سال ۷۷۱ هـ ق به دستور خواجه عزالدوله مظفرالملک ساخته شده است. ویژگی‌های بارز این منبر: یازده پله دارد؛ بدنه آن را منبتی از اشکال هندسی و گل و برگ زینت می‌دهد؛ دارای در دو لنگه‌ای است که در وسط درها و اطراف پله‌ها مشبک‌کاری و منبت‌کاری شده‌است؛ بر پلکان بالایی منبر، آیه ۲۵۵ سوره البقره کنده کاری شده است. این منبر هم‌اکنون در موزه ملی ایران نگهداری می‌شود (تصویر ۷).

۵. قسمتی از در چوبی منبت‌کاری شده، مسجد جامع ایبانه، نطنز

۶. قسمتی از منبر چوبی منبت‌کاری شده مسجد جامع نائین، قرن ۷ هـ ق با کتیبه‌هایی به خط ثلث (هنرهای دستی و سیر تحول آن در ایران)

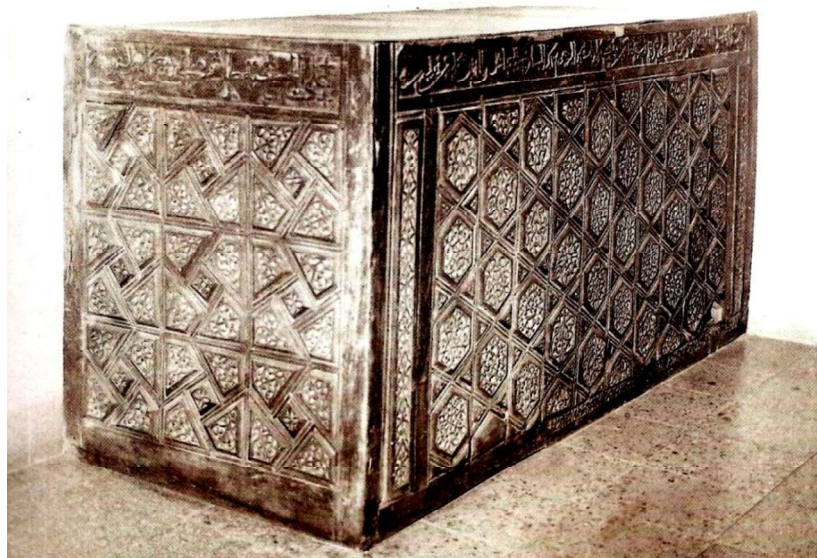
۷. منبر چوبی کنده‌کاری‌شده مشبک با نقوش هندسی، مسجد جامع سوریان بوانات، عرض ۱۰۰ سانتی‌متر، طول ۴۲۸ سانتی‌متر، ارتفاع ۳۸۷ سانتی‌متر، ۷۷۱ هـ.ق، موزه ملی ایران، دوران اسلامی

- در چوبی مسجد بایزید بسطامی مربوط به قرن هشتم هجری قمری، که دارای رویه کوبی و معرق جایگزینی است. بر روی این در طرح‌های اسلیمی و هندسی همراه با کتیبه‌هایی به خط کوفی کنده‌کاری شده است. در تصویر ۸ قسمتی از این در نشان داده شده است (آشوری، ۱۳۷۹: ۴۷).

۸. در چوبی مسجد بایزید بسطامی، قرن هشتم هجری قمری (هنرهای دستی و سیر تحول آن در ایران)

- یک رحل قرآن که بر روی آن نام دوازده امام و نام سازنده آن: حسن بن سلیمان اصفهانی (۷۶۱ هـ ق) کنده‌کاری شده است که از نمونه‌های ارزشمند منبت‌کاری قرن هشتم هجری قمری است. این رحل هم‌اکنون در موزه متروپولیتن نیویورک نگهداری می‌شود (آشوری، ۱۳۷۹: ۴۸).
- صندوق قبر منبت‌کاری شده به اشکال هندسی و گل و برگ اسلیمی که به امامزاده هفتاد و دو تن در ساروق تعلق داشته است. صاحب قبر «نصرت خاتون» دختر «شمس‌الدین محمد» و تاریخ آن را ربیع‌الاول ۷۱۹ هـ ق می‌دانند (تصویر ۹).
- پوشش تزئینی داخل سقف مربوط به مسجد جامع عتیق شیراز مربوط به قرن هشتم هجری قمری که دارای کنده‌کاری و رویه کوبی با کتیبه‌هایی به خط کوفی معقلی در زمینه نقوش هندسی است (تصویر ۱۰).

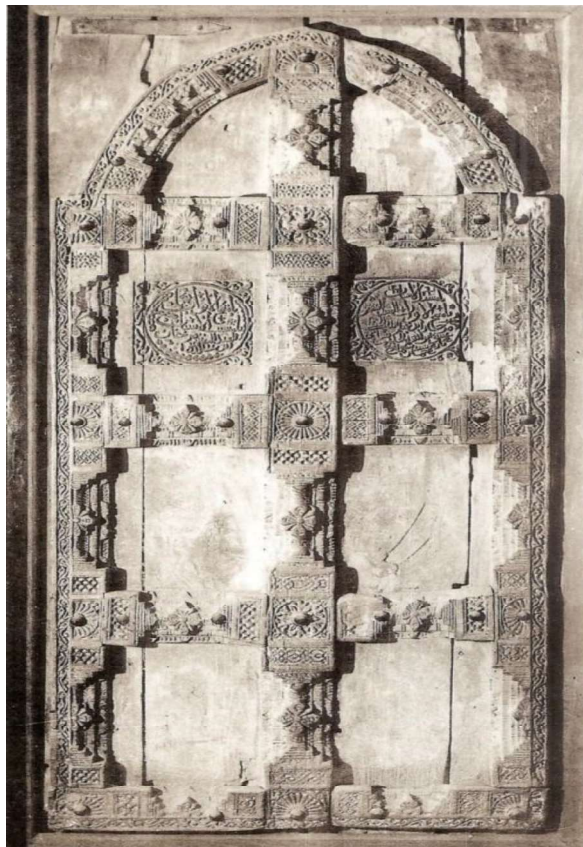
۹. صندوق قبر منبت‌کاری‌شده، طول ۱۷۳ سانتی‌متر، عرض ۹۸/۳ سانتی‌متر و ارتفاع ۸۲ سانتی‌متر، ساروق (هنرهای دستی و سیر تحول آن در ایران)

۱۰. راست: قسمتی از سقف مسجد جامع عتیق شیراز با کتیبه‌های کوفی معقلی (سوره توحید)، قرن ۸ هـ ق (هنرهای دستی و سیر تحول آن در ایران)
۱۱. چپ: رحل چوبی منبت‌کاری‌شده، قرن ۸ هـ ق، دوره ایلخانی، موزه متروپولیتن نیویورک (آشنایی با صنایع دستی ایران)

چوب و پیشینه تاریخی آن در ایران ۱۳

- در چوبی منبت کاری شده که مربوط به مازندران است. این در دارای قوس جناقی و بازوهای با نقوش هندسی کنده کاری شده که با ۳۱ گل میخ فلزی تزئین شده است. دو کتیبه کوچک در دایره‌ای که خود درون مربع قرار گرفته‌اند. به خط ثلث است. نام سازنده آن «مرجان بن عبدالله الحسینی» و تاریخ آن ۷۵۴ هـ ق است (تصویر ۱۲).
- صندوق بقعه شاهزاده حسین در محله شاهزاده حسین ساری؛ بر روی صندوق نام استاد احمد ساروی به تاریخ ۸۹۰ هـ ق کنده کاری شده است.
- در ورودی بقعه شاهزاده حسین، در محله شاهزاده حسین ساری، اثر دیگری از ظرایف هنری چوبی است. بر روی در نام استاد حسین نجار به تاریخ ۸۹۴ هـ ق کنده کاری شده است (آشوری، ۱۳۷۹: ۴۸).
- صندوق کنده کاری شده مرقد حضرت عبدالعظیم حسنی^(ع) در شهر ری.

۱۲. در چوبی منبت کاری شده، ۷۵۴ هـ ق، مازندران، موزه ملی ایران، دوران اسلامی